

**Камінь-
Каширська
міська рада**

**УПРАВЛІННЯ
ГУМАНІТАРНОЇ
ПОЛІТИКИ**
Камінь-Каширської міської ради

ЦЕНТР ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ
ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
Камінь-Каширської міської ради

**УПРАВЛІННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ
КАМІНЬ-КАШИРСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ЦЕНТР ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ
ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
ЗАКЛАД ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
«КАМІНЬ-КАШИРСЬКИЙ ЛІЦЕЙ» №2**

Завдання

*для узагальнення та систематизації знань
з української мови для 9 класу*

Збірник вправ

Корінчук Лідія Іванівна

2026

Корінчук Лідія Іванівна, вчителька української мови. Завдання для систематизації знань з української мови для 9 класу. (Збірник вправ). Заклад загальної середньої освіти «Камінь-Каширський ліцей» №2, 2026. - 48с.

Практичний збірник вправ з української мови для учнів 9 класу є навчальним ресурсом, що доповнює й розширює зміст підручника О. М. Авраменка відповідно до вимог Модельної навчальної програми для 7–9 класів. Посібник охоплює основні теми синтаксису та пунктуації, зокрема складні речення різних типів, діалог, цитування, пряму й непряму мову, а також розвиток усного та писемного мовлення.

Завдання дібрано з урахуванням вікових можливостей дев'ятикласників, вони містять як традиційні тренувальні вправи, так і інтерактивні, творчі, аналітичні та комунікативні формати. Особливу увагу приділено побудові власних синтаксичних конструкцій, розпізнаванню пунктуаційних ситуацій у текстах, роботі з ілюстраціями, цитатами та висловами видатних українців.

Збірник стане корисним інструментом для вчителів української мови та учнів 9 класу як у класній, так і в індивідуальній роботі, сприяючи формуванню мовної грамотності, критичного мислення й комунікативної компетентності.

Рецензенти: Павліч Т.П., заступник директора з навчально-виховної роботи, Демяник Н.П., вчитель української мови та літератури, старший вчитель

Схвалено науково-методичною радою закладу загальної середньої освіти «Камінь-Каширський ліцей» №2 (протокол № 3 від 21.01.2026р.)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 5–8 КЛАСАХ	5
1.1. Розвиток української мови.....	5
1.2. Граматична основа. Односкладне та двоскладне речення.....	6
1.3. Просте ускладнене речення (вставні слова, звертання, однорідні члени речення).....	8
1.4. Просте ускладнене речення (відокремлені члени речення).....	10
1.5. Розвиток мовлення. Вибірковий переказ тексту наукового стилю.....	11
РОЗДІЛ 2. СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ. ПРЯМА ТА НЕПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ	14
2.1. Пряма і непряма мова	14
2.2. Цитата як спосіб передавання чужої мови.....	15
2.3. Діалог.....	17
РОЗДІЛ 3. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ВИДИ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ.....	19
3.1. Складне речення та його ознаки.....	19
3.2. Сполучникові й безсполучникові складні речення.....	21
3.3. Складносурядне речення.....	23
3.4. Розвиток мовлення. Усний твір-роздум на суспільну тему.....	24
3.5. Розділові знаки в складносурядному реченні.....	27
РОЗДІЛ 4. ВИДИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ	30
4.1. Складнопідрядні речення з підрядними означальними та з'ясувальними.....	30
4.2. Складнопідрядні речення з підрядними місця й часу.....	31
4.3. Складнопідрядні речення з підрядними способу дії і ступеня та порівняльними.....	33
4.4. Складнопідрядні речення з підрядними причини, мети, умови.....	35
4.5. Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими й допустовими.....	37
4.6. Складнопідрядні речення з кількома підрядними.....	39
РОЗДІЛ 5. БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ.....	41
5.1. Безсполучникове складне речення.....	41
5.2. Кома та крапка з комою в безсполучниковому реченні.....	42
5.3. Двокрапка в безсполучниковому реченні.....	43
5.4. Тире в безсполучниковому реченні.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48

ВСТУП

У сучасному освітньому процесі виникає потреба в навчальних матеріалах, які дають змогу учням 9 класу системно й усвідомлено працювати з синтаксисом, пунктуацією, мовленням і текстами. Запропонований збірник вправ укладено з урахуванням державного стандарту базової середньої освіти та змістових ліній програми з української мови для 9 класу. Зміст охоплює основні теми шкільного курсу: граматична основа речення, просте ускладнене речення, види складного речення, вправи з розвитку усного й писемного мовлення.

Завдання укладено з дотриманням принципів послідовності, варіативності, логічної ускладненості, адаптованості до вікових інтересів і можливостей дев'ятикласників. Матеріал подано у різних форматах: тестові блоки, творчі письмові й усні роботи, вправи на трансформацію речень, вправи з використанням ілюстрацій, цифрових ресурсів, групової співпраці.

Такий підхід сприяє формуванню основних мовних компетентностей: лінгвістичної - через усвідомлену роботу з синтаксичними категоріями та пунктуаційними нормами; текстотворчої - завдяки вправам на побудову зв'язних висловлень і мікротекстів; комунікативної - через завдання, які стимулюють створення висловлень у різних мовленнєвих ситуаціях; критичної - завдяки аналітичним і трансформаційним вправам; соціокультурної - через тексти, що розвивають національну свідомість, культуру мовлення, ціннісне ставлення до традицій і етики спілкування.

Оцінювання результатів роботи передбачає вивчення рівня сформованості мовних умінь. Враховується точність побудови синтаксичних конструкцій, правильне вживання розділових знаків, зв'язність і логічність висловлення, лексична доречність, стильова відповідність, структурна завершеність тексту. У творчих завданнях оцінюється самостійність формулювання думки, композиційна цілісність, аргументованість, а також відповідність мовленнєвого продукту меті та комунікативній ситуації. Представлений збірник вправ укладено відповідно до структури й тематики чинного підручника з української

мови для 9 класу (автор О. М. Авраменко). Він логічно розширює і поглиблює навчальний матеріал, запропонований у підручнику, і дає змогу реалізувати компетентнісний підхід у викладанні української мови відповідно до вимог НУШ.

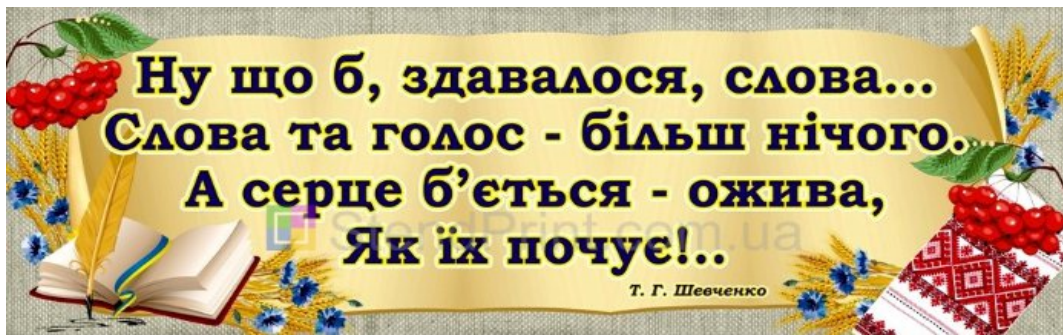
Запропоновані завдання спрямовані на відпрацювання граматичних і пунктуаційних норм, та на розвиток критичного мислення, творчого потенціалу, зв'язного мовлення та емоційного інтелекту школярів. Багато вправ містять візуальні стимули (ілюстрації, фото, схеми) або передбачають усне обговорення, групову взаємодію, роботу з картками, міні-дослідження, що дозволяє урізноманітнити уроки та підвищити мотивацію учнів до вивчення мови.

Усі вправи ретельно адаптовано до інтелектуальних можливостей дев'ятикласників:

- формулювання завдань є чітким, логічним і послідовним,
- запропоновані тексти відповідають віковим інтересам і світоглядному рівню учнів,
- види робіт варіюються від тестування до аналітичного письма, від роботи з цитатами до творчих мініатюр і мікроесе.

Крім того, низка вправ передбачає власне продукування синтаксичних конструкцій, що значно підсилює формувальну функцію мовної освіти. Окремі завдання моделюють реальні комунікативні ситуації, що стимулює мовленнєву активність школярів і формує гнучке мовне мислення.

РОЗДІЛ 1. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 5–8 КЛАСАХ

1.1. Розвиток української мови

Вправа 1. «Мовна еволюція від давнини до сучасності»

1. Прочитайте слова і поділіть їх на чотири історичні шари української лексики. Заповніть таблицю.

Слово	Тип лексики	Пояснення (1 речення)
острог	історизм	
гаджет	неологізм	
страж	архаїзм	
душа	спільнослов'янське	
чат	запозичення з англійської	
князь	історизм	
оберіг	питомо українське	

2. Складіть по 1 реченню з двома різними типами лексики.

Вправа 2. «Як говорить молодь?»

1. Уважно прочитайте приклади сучасного мовлення в соцмережах. Визначте, які мовні явища перед вами.

Вислів	Явище (позначити хрестиком ✓)	Коментар: чому так?
Привіт, як діла?	☐ суржик ☐ запозичення ☐ сленг ☐ зміна норми	
Апдейт статусу завершено	☐ суржик ☐ запозичення ☐ сленг ☐ зміна норми	
Типа він сказав, типу не	☐ суржик ☐ запозичення ☐ сленг ☐ зміна норми	
Вайб крутий, атмосфера супер	☐ суржик ☐ запозичення ☐ сленг ☐ зміна норми	

2. Напишіть короткий висновок - чи сприяє інтернет збагаченню чи засміченню української мови? (до 5 речень).

1.2. Граматична основа. Односкладне та двоскладне речення

Вправа 1. «Мовна лабораторія»

1. Прочитайте речення. Визначте граматичну основу кожного речення та з'ясуйте, односкладне воно чи двоскладне. Укажіть тип односкладного речення (якщо потрібно).

Речення для аналізу

1. Упродовж кількох хвилин у залі панувала напружена тиша.
2. Здавалося, що цього разу рішення ухвалити буде складніше, ніж зазвичай.
3. Після дзвінка в коридорах знову загомоніли голоси старшокласників.
4. Не варто робити поспішних висновків без ґрунтовних доказів.
5. Увечері вікна школи ще довго світилися теплим жовтим світлом.
6. Кажуть, що справжній успіх приходить до наполегливих.
7. Було несподівано почути таку відверту відповідь під час уроку.
8. Учні, стомлені напруженою роботою, мовчки переглядали записи в зошитах.
9. У подібних ситуаціях зазвичай діють обережно й зважено.
10. Раптове усвідомлення помилки змусило його замислитися над власними вчинками.

2. Запишіть два власні речення про подію в школі:

- одне - односкладне (укажіть його тип);
- одне - двоскладне.

3. Підкресліть граматичну основу в кожному реченні.

Вправа 2. Класифікація односкладних речень

1. Прочитайте речення. Визначте вид кожного односкладного речення та запишіть номери речень, розподіливши їх за поданими групами. Зверніть увагу на форму присудка або наявність лише називного члена.

Види односкладних речень

Вид односкладного речення	Номери речень
Означено-особові(дія виконується конкретною особою, зрозумілою з форми дієслова)	
Неозначено-особові(дію виконує невизначена особа)	
Узагальнено-особові(дія має загальний, повчальний характер)	
Безособові(стан або дія без виконавця)	
Називні(називають предмети, явища, картини дійсності)	

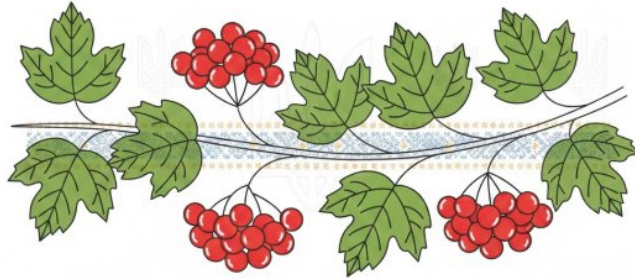
Речення для аналізу

1. Україно! Плачу слізьми над тобою (Л.Українка).
2. Лови летючу мить життя! Чаруй, хміль, впивайся...(О.Олесь).
3. А в степу весняніє, весняніє (О.Гончар).
4. Які степи! (М. Коцюбинський).
5. Аж ось і тин (А. Тесленко).
6. Мене почнуть шукати по різних місцях (М. Коцюбинський).
7. Не звикай утертими шляхами йти за другим сміло, як у дим (І. Франко).
8. Живи своїм розумом, але звірайся з чужим (Нар. тв.).
9. На вільне слово ковано кайдани (Л.Українка).
10. З ним були ввічливі.
11. Йому було страшенно жарко (В. Винниченко).
12. Вір своїм очам, а не чужим речам (Нар. тв.).
13. Біля річки розкинулось мальовниче село Вишеньки.
14. Сніг і вітер, ніч зимова (В. Сосюра).

2. Виберіть два речення різних типів і поясніть, чому саме до цього виду вони належать.

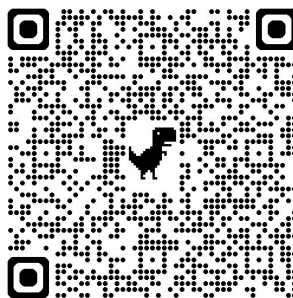
3. Переробіть одне називне речення на двоскладне, не змінюючи змісту.

1.3. Просте ускладнене речення (вставні слова, звертання, однорідні члени речення)

Вправа 1. Хто порушив порядок?

1. Перейдіть за посиланням на Wordwall і ознайомтесь із реченнями, які містять ускладнення.
2. На екрані буде представлено набір речень. Завдання - перетягнути кожне речення до відповідної групи:
 - вставні слова;
 - звертання;
 - однорідні члени речення.

3. Після виконання кожного кроку отримаєте зворотний зв'язок. Після інтерактивного завдання запишіть по 2 приклади з кожної категорії у зошит, підкресліть ускладнюючі елементи й назвіть, до якої синтаксичної функції вони належать.

Вправа 2. Відновлюємо текст

Відновіть текст, визначивши межі речень. Запишіть, поділивши висловлювання на абзаци й розставивши потрібні розділові знаки. Знайдіть у

тексті ускладнення - випишіть речення з вставними словами, звертаннями й однорідними членами, поясніть роль ускладнень.

ЛИСТОПАД

Дерева сплять я це бачила до останніх хвилин каштан притримував листя засохле зморщене але ще живе до останніх хвилин він чекав сонячного промінця не можна кидати жовтого листя напризволяще до останніх хвилин він чекав борючись з негодою й дочекався сонця морозний ранок каштан засинав а листя зморщене покручене все ще було живе «До наступної весни!» співав листок залишаючи гілку і плавно линув донизу підбадьорений променями сонця куди не глянь — всюди лежать килими із листя виблискуючи на сонці летять нитки, з яких тчуться перші по-справжньому осінні павутини днів листопад дерева як люди весною народжуються влітку розквіт і радість восени прощальний сонячний промінь остання радість похмурий сон листопад... (За А. Зеленською).

1. Самостійно поділіть текст на речення й абзаци.
2. Розставте потрібні розділові знаки.
3. Підкресліть речення з ускладненнями (вставні слова, звертання, однорідні члени).
4. Поясніть, як ускладнення впливають на інтонацію, ритм, виразність.

Вправа 3. Збудуй сам - «архітектор речення»

Побудуйте 5 речень за поданими схемами. У кожному реченні обов'язково використовуйте вказаний вид ускладнення. Запишіть, поясніть вживання розділових

знаків.

Схеми речень:

1. Звертання + однорідні члени

Схема: [Звертання], [однорідні члени], [присудок].

2. Вставне слово + просте речення з однорідними присудками

Схема: [Вставне слово], [підмет] [присудок], [присудок].

3. **Однорідні підмети + звертання в середині речення**

Схема: [Підмет], [підмет], [звертання], [присудок].

4. **Просте речення з кількома вставними словами**

Схема: [Вставне слово], [підмет], [ще одне вставне слово], [присудок].

5. **Звертання + вставне слово + однорідні члени**

Схема: [Звертання], [вставне слово], [однорідні члени].

2. Складіть міні-текст (4–5 речень) із власним спостереженням за природою чи містом. У кожному реченні має бути інше ускладнення (звертання, вставне слово, однорідні члени).

1.4. Просте ускладнене речення (відокремлені члени речення)

Вправа 1. Редактор у дії

У кожному реченні навмисно вилучено пунктуацію, а відокремлені члени речення не виділено. Ваше завдання:

1. Випишіть речення у правильній пунктуаційній формі.
2. Підкресліть відокремлений член речення.
3. Визначте його вид (означення, обставина, додаток).
4. Сформулюйте правило, яке використали.

Речення для редагування:

1. Ранок освітлений ніжним промінням сонця настав несподівано.
2. Мати читаючи листа не могла стримати сліз.
3. Учитель звернувся до учня готового відповісти на запитання.
4. Надворі зібравшись діти чекали на вчителя.
5. Старенький будинок зруйнований часом стояв самотньо на околиці.

Складіть одне речення з відокремленим означенням, одне - з відокремленою обставиною, одне - з відокремленим додатком. Поясніть їхню

роль у змісті.

Вправа 2. Склади і відокрем

1. Перепишіть подані речення, додаючи до них відокремлений член (у дужках вказано, який саме). Потім складіть власне речення аналогічної структури.

Приклади для трансформації:

1. Дівчинка стояла біля вікна. (додати відокремлене означення)
2. Вечір наближався. (додати відокремлену обставину)
3. Ми побачили лелеку. (додати відокремлений додаток)
4. Сонце піднялося над обрієм. (додати відокремлену обставину в кінці речення)
5. Хлопець підійшов до вчителя. (додати відокремлене означення після означуваного слова)

2. Напишіть 3 речення-опису осіннього пейзажу, обов'язково використовуючи відокремлені члени речення. Підкресліть їх і поясніть, чому вони виділяються в усному мовленні інтонаційно, а на письмі розділовими знаками.

1.5. Розвиток мовлення. Вибірковий переказ тексту наукового стилю

Вправа 1. Структуруй і перекажи

1. Уважно прочитайте науковий текст
2. Виділіть у ньому три ключові смислові блоки (вступ, основна частина, висновок).
3. Побудуйте вибірковий переказ тексту, дотримуючись чіткої структури:
 - Вступ: коротко дайте визначення AIED і окресліть його мету.
 - Основна частина: перерахуйте основні напрямки використання AIED у викладанні гуманітарних дисциплін.

➤ Висновок: зафіксуйте основну ідею необхідності впровадження ІІ в освіту.

Обсяг переказу - 100–120 слів. Використайте терміни з тексту.

Штучний інтелект в освіті (AIED) – напрям освітніх технологій, який існує вже понад 30 років. Дослідники AIED розглядають тривають педагогічні проблеми, які пов'язані як із проблематикою сучасної освіти, так і з розвитком власне технологій, що мають освітній потенціал. Спільнота AIED активно розробляє і визначає прийоми, що перетворюють викладання і навчання у світі нових технологій. За останні роки AIED домогся великих успіхів і здійснив перехід від гіпотез до їх безпосередньої реалізації [8].

Роль штучного інтелекту в контексті викладання гуманітарних дисциплін визначається трьома основоположними тенденціями. Так, завдяки його застосуванню стає можливим втілення таких умов:

- збільшення загальногуманітарної та професійної взаємодії студентів з викладачами у зв'язку з можливістю виконання спільних проєктів, включно з телекомунікаційними проєктами – спільною творчою або гейміфікованою діяльністю, здійснюваною з навчально-пізнавальною метою та організованою із залученням інформаційних і комунікаційних технологій. Важливим аспектом подібної діяльності є те, що взаємодія студентів і викладачів відбувається на основі спільної мети, узгоджених способів діяльності та застосовуваних під час неї методів. Крім усього іншого, вона має вирізнятися чіткою спрямованістю на досягнення спільного результату з розв'язання певної проблемної ситуації, що представляє цінність для всіх сторін освітнього процесу, які беруть участь у проєкті;

- надання доступу до віртуальних лабораторій, електронних бібліотек, а також наукових, навчальних та інших ресурсів у глобальній мережі Інтернет, які відповідають завданням навчально-пізнавальної активності;

- реалізація освітнього процесу за допомогою входження у віртуальне середовище поряд із можливістю його формування та організації через призму власних уподобань і зручностей на основі отриманих даних [6].

Учені [6] вказують на співіснування кількох тенденцій, що характеризуються тісним зв'язком із використанням цифрових технологій і описують трансформацію системи освіти на сучасному етапі суспільного становлення. Кожна з них чинить вагомий вплив на вищу освіту загалом і на форми та способи викладання, що застосовуються під час організації навчання. На думку автора, саме врахування цих перспективних напрямів і здійснена відповідно до них адаптація освітнього процесу є необхідністю, що сприяє набуттю належного рівня якості та ефективності освітнього процесу. Ідеться про три найбільш виражені напрями розвитку.

Уривок зі статті Слісаренко В.Д.

Вправа 2. Тезовий переказ

1. Складіть вибірковий переказ, у якому відтворіть лише ті частини тексту, що стосуються функцій AIED в освіті.

2. Перелічіть мінімум 4 функції,

спираючись на текст.

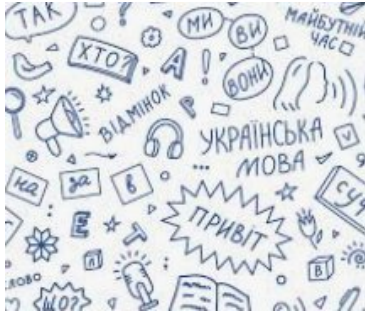
3. Кожну функцію запишіть у вигляді тези + короткий коментар (1–2 речення).

Зразок оформлення (перший пункт):

Функція штучного інтелекту (AIED)	Коментар
1. Сприяє співпраці між учнем і викладачем	Завдяки технологіям створюються умови для спільних навчальних або проєктних форм роботи.

Використайте формулювання з тексту: «організація взаємодії», «гейміфікована діяльність», «доступ до ресурсів», «адаптація до індивідуальних потреб», «спрямованість на результат». Після таблиці зробіть 2–3 речення висновку: навіщо школярам розуміти принципи AIED.

РОЗДІЛ 2. СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ. ПРЯМА ТА НЕПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ

2.1. Пряма і непряма мова

Вправа 1. Пряма мова і слова автора в діалозі

Спишіть. Пряму мову підкресліть прямою лінією, слова автора – хвилястою.

Зверніть увагу на порядок реплік і розділові знаки.

1. Повернувшись із ринку, бабуся сказала:
 - Усе подорожчало. Цибуля мов золота.
 - А грошей ви витратили багато? - поцікавилась онука.
 - Я витратила не гроші, я витратила нерви, - відповіла бабуся з усмішкою.
2. На уроці вчитель запитав:
 - Хто хоче прочитати вірш напам'ять?
 - Я можу! - підняв руку Артем. - Але тільки якщо можна зі сцени.
 - Виходь, артисте, - усміхнулася вчителька.
3. - Поглянь, як гарно розцвіла вишня, - промовила мама, зупинившись біля старого дерева.
 - Це значить, що скоро буде Великдень, - зраділа донька.
 - А ще - що життя відроджується знову, - додала мама.

Вправа 2. Перебудова складних речень у конструкції з прямою мовою

Перебудуйте й запишіть речення з прямою мовою. Використовуйте відповідні розділові знаки.

1. Офіцер попередив солдатів, що на ранок очікується навчальна тривога.
2. Маленька дівчинка зізналася, що загубила свого ведмедика біля ставка.
3. Учитель зауважив, що домашнє завдання виконано недбало.
4. Художник сказав, що нова картина - це портрет його мами.
5. Репортер повідомив, що концерт перенесли через негоду.

6. Микола здивовано вигукнув, що лелека знову повернувся до старого гнізда.

Вправа 3. Розстав крапки - заговори точно

1. Перепишіть подані речення, поставивши розділові знаки відповідно до правил вживання прямої мови. Підкресліть пряму мову прямою лінією, а слова автора - хвилястою. Звертайте увагу на інтонацію й логіку побудови речень.

Речення для редагування:

1. Вудьте люде це постійний заклик і пересторога Шевченка (Є. Маланюк).
2. Та мені зав'язали руки люди Хай страждає кажуть треба так (І. Драч). 3. А слова плоть ясна і нетлінна Проблискує Народе встань (Д. Павличко). 4. Мамко гукаю сміючись та ви ж в мене ще зовсім молоденькі (Ю. Збанацький). 5. Люди що створили цю живу красу мабуть у душі поети подумав я оглядаючи все навколо (І. Цюпа). 6. Ти ба дивується Данило, високо зводячи брови. Сиплються як горох. 7. Коли б треба було окреслити творчість Лесі Українки одним словом писав Максим Рильський то найвідповідніше слово було б – боротьба (Л. Міщенко). 8. Воскреснемо бо світить нам у віки пророцтво Тараса Не вмирає душа наша не вмирає воля (Я. Гоян).

2. Напишіть власне речення з прямою мовою, у якому використаєте вислів відомого поета або публічної особи. Вкажіть, де слова автора, а де - цитата.

2.2. Цитата як спосіб передавання чужої мови

ВПРАВА 1. Прокоментуй словами класика

1. Подані висловлювання Т. Шевченка введіть частково або повністю у складні речення як цитати. Зверніть увагу на розділові знаки.

Караюсь,
мучуся...
але не каюсь.

(с) Тарас Шевченко

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!..

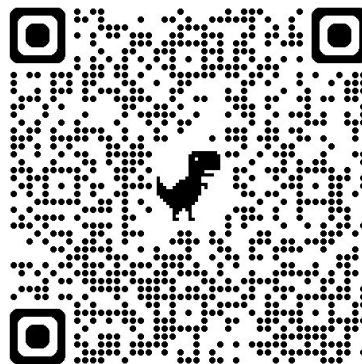
Тарас Шевченко

2. Складіть 2 власних речення, у які органічно введете відомі цитати інших українських письменників (О. Довженка, Л. Українки, В. Симоненка тощо).

ВПРАВА 2. Правда слова

1. Перегляньте вправу на платформі Wordwall. У кожному реченні визначте:

- де цитата,
- де слова автора,
- які розділові знаки використовуються.

2. Учитель показує речення на екрані - учні відповідають усно (або пишуть у зошити)

ВПРАВА 3. Цитата в тексті

1. Прочитайте текст і виконайте завдання після нього.

Текст:

Відомий мовознавець Олександр Пономарів наголошував: «Чистота мови - це чистота мислення».

Із цим важко не погодитися, адже мова - це не лише засіб комунікації, а й маркер культурного рівня нації.

У своїх працях Ліна Костенко не раз підкреслювала: «Нації вмирають не від інфаркту, спочатку їм відбирає мову».

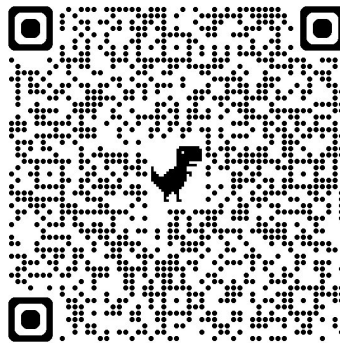
А відомий педагог Василь Сухомлинський у книзі «Серце віддаю дітям» писав: «Слово вчителя має бути як музика - лунати чисто, сильно і надихаюче».

2. Випишіть усі цитати з тексту, вкажіть їх авторів.
3. Сформулюйте речення, у яке органічно введете одну з цитат, не порушуючи наукового стилю (наприклад: «На думку В. Сухомлинського, ...»).
4. Знайдіть у цитатах емоційно-оцінні слова. Чому саме їх обирає автор?
5. Зробіть короткий висновок (2–3 речення): як цитата впливає на переконливість думки?
6. Учні обирають цитату і коментують її роль у міні-виступі (до 1 хвилини).

2.3. Діалог

Вправа 1. Діалог - інтерактивна розвідка

1. Перейдіть за посиланням або працюйте з демонстрацією на дошці.

2. Визначте тип мовлення в кожному прикладі:
 - пряме мовлення (одноособовий варіант);
 - діалог (дві або більше осіб);
 - непряма мова;
 - цитата.
3. Обґрунтуйте свій вибір.
4. Один приклад запишіть у зошит і перетворіть діалог на зв'язну розповідь із непрямою мовою.

У чому принципова відмінність між цитатою та діалогом? Які розділові знаки їх супроводжують?

Вправа 2. Книжкова розмова

1.	Прочитайте уважно подану розмову.		
вигляді	— Добрий день!		Запишіть діалог у
	— Вітаю!		зв'язного переказу,
	— Покажіть, будь ласка, книжку «Весняночка».		використовуючи
непряму мову.	— Будь ласка, подивись.		
2.	— Скільки вона коштує?		Підкресліть
	— Тридцять гривень.		
речення, у	— Чи можна розглянути ближче книжку «Українські народні казки»?	яких	передано
емоційне	— Можна.		зabarвлення
діалогу.	— А ця книжка скільки коштує?		
	— П'ятдесят дві гривні.		
3.	— Загорніть, будь ласка, ці дві книжки. Я їх купую.		Складіть
власний		діалог	на тему
- «Вибір книжки в бібліотеці» (6–8 реплік), правильно оформіть розділові знаки.

Вправа 3. Діалог у публіцистичному стилі

1. Напишіть діалог між учителем і учнем у публіцистичному стилі на тему: «Чому варто зберігати українську мову у всі часи?»

Вимоги:

- мінімум 6 реплік;
- чітке оформлення діалогу;
- 1–2 вставки прямих цитат із Ліни Костенко / Тараса Шевченка / Василя Стуса як аргументів;
- правильне оформлення розділових знаків;
- наприкінці - рефлексивна фраза одного зі співрозмовників.

2. Обміняйтесь написаними діалогами з партнером і дайте відповідь:

Чи вдалося вашому товаришу зберегти логіку обговорення й емоційність мовлення одночасно?

РОЗДІЛ 3. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ВИДИ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

3.1. Складне речення та його ознаки

Вправа 1. «Складність у слові молитви» (на основі тексту Катерини

Мотрич «Молитва до мови»)

1. Прочитайте уривок з твору Катерини Мотрич «Молитва до мови»

Катерина Мотрич

Мово! Пресвятая Богородице мого народу! З чорнозему, з любистку, м'яти, рясту, євшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народжена. Мово наша! Мудра Берегине, що не давала погаснути земному вогнищу роду нашого і тримала народ на небесному олімпі волелюбності, слави і гордого духу.

Мово! Велична молитво у своїй нероздільній Трійці, що єси ти і Бог- Любов, і Бог- Віра, і Бог- Надія! Мово, що стояла на чатах коло вівтаря нашого національного Храму й не впускала туди злого духа ганьби та й висвячувала душі козацького роду спасенними молитвами і небесним вогнем очищення, святими водами Божого річища, щоб не змалів і не перевівся нарід той. І множила край веселий, святоруський і люд хрещений талантами, невмирущим вогнем пісень і наповнювала душі Божим сявом золотисто-небесним, бо то кольори духовності і Господнього знамення.

Мово наша! Дзвонкова кринице на середохресній дорозі нашої долі! Твої джерела б'ють десь від могил магми, тому й вогненна така. А вночі купаються в тобі ясні зорі, тому й ласкава така. Тож зцілювала Ти втомлених духом, давала силу, здоров'я, довгий вік і навіть безсмертя тим, що пили Тебе, цілющу джерелицю, і невмирущими ставали ті, що молилися на дароване Тобою Слово. Бо «споконвіку було Слово. І Слово було у Бога. І слово було Бог».

Мово наша! Пречиста незаймана Діво! З козацьких степів. Яничарами ввіймана, на курному шляху згвалтована, в дикий ясир ординцем погнана, на продажній толоці розтоптана, в рабство за безцінь на торжищі продана!

Мово наша! Передчасно постаріла, посивіла, змаліла, на хресті мук розіп'ята. На палю посаджена, за ребро на гак повішена дітьми-покручами. Стражденице, великомученице, Матір-Божа наша, в сибіри й колими погнана, в соловецьких ямах згноєна, за моря й океани розвіяна, голодомором викошена, лютим чоботом розтоптана, стонадцять раз розстріляна, чорнобильською погібеллю засіяна!

Мово наша! Убога прочанко з протягнутою рукою! Осквернена й знеславлена своїми ж дітьми, твоїм сім'ям немудрим, що вродило не з тих полів, де квітнуть гречки, мовби зійшли на землю Ангели святі, де половіють жита, як Божий лик, і сяє небо, наче Господній престол. А з того зловісного валуєвського тирловища, де густо родить чортополох звиродніння, осот безпам'ятства, блекота запроданства, кукіль здрібнілого мислення, будяки бездуховності, чорнобиль рабської покорі, прибиті сірою курявою повільної смерті, вицаханя. На межі того здичавілого поля вже стоїть вічний плуг і вічний плугатар. Час чекає Божого знаку: зачати переорювати той бур'ян чи, може, станеться диво...

2. Випишіть 5 складних речень, у кожному з яких:
 - встановіть тип зв'язку (сполучниковий чи безсполучниковий);
 - визначте тип підрядного зв'язку, якщо є (з'ясувальне, означальне, обставинне тощо);
 - підкресліть граматичні основи.
3. Визначте, яку роль у тексті відіграє кожне складне речення (опис, заклик, пояснення, оцінка тощо).
4. Один уривок перебудуйте на прості речення без втрати змісту. Поясніть, чи змінилася інтонація / сила висловлювання.

Вправа 2. «Від простої думки - до складного тексту»

1. Напишіть коротке есе на тему: «Чому мова - це більше, ніж засіб спілкування?»

Умови:

- Обсяг: 100–120 слів.
- У тексті обов'язково використайте:
 - 1 складносурядне речення;*
 - 1 складнопідрядне з підрядним з'ясувальним;*
 - 1 безсполучникове складне речення;*
 - 1 складне речення з різними типами зв'язку.*

2. Підкресліть граматичні основи в кожному складному реченні.
3. Після написання обміняйтесь есе з партнером і знайдіть один приклад кожного типу складного речення в чужому тексті.

Вправа 3. «Конструктор синтаксису»

1. Перед вами початки речень. Завершіть їх так, щоб утворити повноцінне складне речення з указаним типом зв'язку.

Початок	Тип складного речення	Завершення (ваше)
Я розумію,	складнопідрядне з підрядним з'ясувальним	...
Мова формує думку,	складносурядне	...
Настане день -	безсполучникове	...
Ми любимо свою мову, бо	складнопідрядне з підрядним причини	...
Не лише ми її захищаємо,	складне з різними видами зв'язку	...

2. Складіть діалог (4 репліки) між учнем і вчителем на тему «Навіщо знати типи складних речень?», використовуючи щонайменше 2 різних типи складного речення у кожній репліці.

3.2. Сполучникові й безсполучникові складні речення

Вправа 1. Знайди зв'язки: аналізуємо складне речення

1. Прочитайте речення.
2. Визначте, чи є речення сполучниковим чи безсполучниковим складним.
3. Підкресліть граматичні основи в кожному реченні.
4. Запишіть тип зв'язку: сурядний / підрядний або інтонаційний безсполучниковий.

Речення для аналізу:

1. Тиша стояла над полем, а за лісом ховалися останні промені сонця.
2. Прийшла весна - земля ожила, задзвеніли струмки.
3. Учитель пояснював нову тему, і всі учні уважно слухали.

4. Читач повернувся до бібліотеки, бо йому потрібно було здати книжку.
5. Пташка змахнула крилом - і зникла в небі.
6. День був сонячний, однак на обрії збиралися темні хмари.
7. Залунала пісня - душа защеміла.
8. Якщо хочеш досягти мети, працюй щодня.
9. Grimнув грім - і розлетілися злякані птахи.
10. Коли тиша настала, учитель почав диктувати текст.
11. То був день великих змін: оновився колектив, запрацювала нова система.
12. Я втомився, та не покинув справу.

5. Складіть 2 власних речення: одне сполучникове, одне безсполучникове, у яких передано емоцію або опис природи.

Вправа 2. Майстерня тексту

1. Перед вами 12 сполучникових складних речень.
2. Перетворіть кожне з них на безсполучникове (якщо це можливо) або навпаки.
3. Зверніть увагу на інтонацію, знаки пунктуації та збереження смислу.
4. Поясніть, чи змінилася емоційна чи стилістична виразність речення після трансформації.

Речення для перебудови:

1. Ми сіли на лаву, бо дуже втомився.
2. Зійшло сонце, і над річкою піднявся туман.
3. Якщо день починається з посмішки - усе йде легко.
4. Хмари насувалися швидко, і вітер посилювався.
5. Пролунав дзвінок - урок закінчився.
6. Ти не послухав поради, тому й помилився.
7. Учні підготували проєкт, але забули його роздрукувати.
8. Коли я зайшов до класу, всі уже працювали.
9. Я зробив вигляд, що нічого не сталося.
10. Прийшла весна - сади розцвіли.
11. Я люблю читати, особливо поезію.
12. Піднявся вітер, зашуміло листя.

5. Виберіть 2 перетворені речення та використайте їх у міні-тексті (3–4

речення) на тему: «Несподіваний початок дня».

3.3. Складносурядне речення

Вправа у вигляді тесту

Складносурядне речення

Запитання 1. Як правильно класифікують складносурядні речення за значенням зв'язку?

- А) прості, розгорнуті, нерозгорнуті
- Б) з підрядними, сурядними і вставними частинами
- В) єднальні, протиставні, розділові**
- Г) пояснювальні, вставні, умовні

Запитання 2. У якому реченні немає складносурядного зв'язку?

- А) Зацвіли дерева, і повітря наповнилось запахом весни.
- Б) Після уроків ми залишились у класі на репетицію.**
- В) Небо темніло, але блискавка ще раз розсікла його.
- Г) Я пішов угору стежкою, а брат повернув назад.

Запитання 3. Які з наведених сполучників вказують на протиставні відношення?

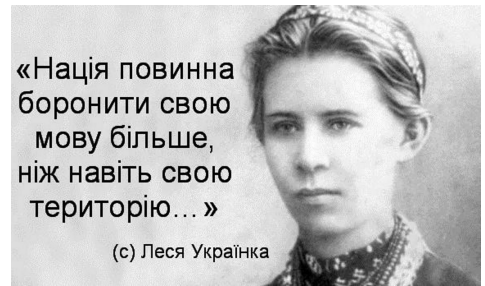
- А) і, та, й
- Б) або, чи, не то
- В) а, але, проте**
- Г) то... то, ні... ні

Запитання 4. Укажіть складносурядне речення з єднальним сполучником.

- А) Не було хмар, та дощ усе одно пішов.
- Б) І світить сонце, і лунає сміх.**
- В) Я залишився, бо мав ще справу.
- Г) Чи піде дощ, чи лише потемніє небо.

Запитання 5. У якому реченні правильно розставлено розділові знаки?

- А) Ми чекали сонця і небо, було ясным.

- Б) Дзвінко щебетали птахи і весело струменіла річка.
- В) Настала ніч, і зорі одна за одною спалахували.
- Г) Прокинувся вітер, і листя зашелестіло в саду.**

Запитання 6. Укажіть речення з розділовими відношеннями.

- А) Ми не лише працювали, але й відпочивали.
- Б) На горизонті збиралися хмари, і подув вітер.
- В) То сміється вона, то раптом замовкає.**
- Г) Ліс ожив, бо зацвіли проліски.

Запитання 7. Яке речення містить порушення в оформленні складносурядного зв'язку?

- А) Дорога вела вгору і стежка загубилась у тумані.
- Б) Ми зайшли в клас, і вже починалось заняття.
- В) І сонце зійшло і всі раділи, та вітер холодив обличчя.**
- Г) Деревя розцвіли, а трава ще не пробилася крізь землю.

Запитання 8. У якому реченні вжито два однакових єднальних сполучники?

- А) Я пішов додому, а брат залишився чекати.
- Б) Він читав вірші, бо любив поезію.
- В) Сонце ще світило, проте вже холодало.
- Г) І день був теплий, і небо чисте.**

3.4. Розвиток мовлення. Усний твір-роздум на суспільну тему

Вправа 1. Усний твір-роздум на тему «Очікування як частина нашого життя»

1. Учитель демонструє фото
2. Учням пропонується усно описати, кого і що вони бачать на зображенні, зосереджуючись на емоціях людей.
3. Учні обговорюють, що таке очікування: коли і кого чекає людина у

своєму житті, чому цей стан є психологічно важливим.

4. Клас ділиться на пари. У кожній парі один учень виступає в ролі того, хто чекає, а другий - у ролі того, кого очікують. Вони створюють діалоги та презентують їх перед класом.

5. Далі кожен складає усний план твору-роздуму на тему: «Очікування як частина нашого життя».

6. Учитель пояснює структуру твору-роздуму: теза - два аргументи - приклад із власного досвіду або літератури - висновок.

7. За планом учні готують свій усний твір, у якому мають пояснити, чому очікування є важливим етапом у формуванні особистості.

8. Під час підготовки учні користуються словничком слів-«мостів» для зв'язності мовлення (наприклад: по-перше, отже, з одного боку, однак).

9. Учитель надає інструкцію, як ефективно будувати аргументи та уникати повторень.

10. Добровольці презентують свій твір перед класом, інші надають зворотний зв'язок за заданими критеріями (логічність, послідовність, мовне оформлення).

11. Учитель коротко узагальнює почуті висловлювання, підкреслюючи влучні аргументи й мовні звороти.

12. Завершується вправа рефлексією: учні в усній формі діляться, які

думки їм спало на думку під час створення твору.

Вправа 2. Людина і війна: внутрішній фронт

Тема для роздуму: «Чи можна залишитися людиною під час війни?»

План побудови роздуму:

Вступ.

Поясніть, чому війна - це не лише зіткнення армій, а й випробування людяності. Визначте ключові поняття: «людяність», «війна», «внутрішній вибір». Вкажіть, чому це питання важливе саме зараз.

Теза.

Висловіть власну думку: *«Я переконаний(а), що навіть у найважчих умовах людина може залишатися людиною...»*

Аргументи:

- Наведіть приклади з історії чи сучасності (волонтери, лікарі, учителі, військові, які не втрачають гуманності).
- Поясніть, у чому полягає моральна сила людини в умовах втрат, болю, насильства.
- Поставте собі запитання: *чи людяність - це слабкість чи сила?*

Контраргумент.

Наведіть коротко протилежну думку: *дехто вважає, що війна - це зона поза мораллю, і гуманність у ній - недоречна. Спростуйте цю тезу через реальні приклади: «Проте саме ті, хто зберіг моральні орієнтири, часто виявляються морально сильнішими...»*

Висновок.

Підсумуйте свої міркування: *«Людяність - не розкіш, а єдиний спосіб зберегти суспільство живим навіть у нелюдських умовах...»*

Сформулюйте власну життєву позицію, завершивши роздум сильним узагальненням або риторичним запитанням.

Можливі форми реалізації:

- *Групова дискусія з опорою на конкретні випадки (можна дати уривки з новин, фото, свідчення).*
- *Індивідуальний виступ (3–4 хвилини) з використанням цитат із творів Ліни Костенко, Василя Стуса, Оксани Забужко (на вибір учня).*
- *Робота з партнерами: обмін думками в режимі «я переконую - ти заперечуєш».*
- *Вправа «Коло ідей» - кожен називає 1 приклад людяності на війні.*

3.5. Розділові знаки в складносурядному реченні

Вправа 1. «Весільний рушник і сила віри»

1. Прочитайте уривок. Випишіть усі складносурядні речення, правильно розставивши розділові знаки. Поясніть, чому саме це речення є складносурядним: назвіть основи, вкажіть сполучники і зв'язок між частинами.

Для весілля знадобиться обов'язково п'ять рушників - під коровай, для ікон, для перев'язування рук молодим та під ноги під час вінчання. З давніх-давен мати вчила донечку рукоділлю, а у три роки з нею проводили невеликий ритуал. Батько підводив малу до яблуні і легенько колов голочкою дитячі долоньки. Просив в Бога благословення, щоб дитина ніколи не вкололася при вишиванні. Дівчина на своє весілля має вишити рушники своїми руками. Не варто купувати весільний рушник. Ми ж не знаємо, з якими помислами людина вишивала його. Може, в людини велике горе і вона з нужди зі слізьми вишила і продала. Все, що вона думала, те і зашила у рушник. І та доля передасться молодій парі. Полотно для вишивки беруть ткане, не зарублене по боках, не зшите з двох частин. Сім'я має бути єдиним цілим, а життєва дорога не повинна перерізатися. Рушник вишивають з двох сторін червоними та чорними нитками. Центр залишають білим. То Боже місце. Стаючи на рушник, молоді отримують благословення згори на їхнє дерево роду на полотні та світле життя.

2. Оберіть щонайменше 6 складносурядних речень. Після виписування зробіть висновок: Коли перед сполучником ставиться кома, а коли ні? Наведіть приклади-винятки (на кшталт «і... і», «ні... ні», де кома не потрібна).

Вправа 2. «Есе з елементами складносурядного синтаксису»

1. Напишіть коротке есе (6–7 речень) на одну з тем:

- «Традиції - це голос поколінь»
- «Що для мене означає родинне дерево»
- «Обране мною - мій шлях»

Обов'язкова умова: використати щонайменше 4 складносурядні речення, серед яких:

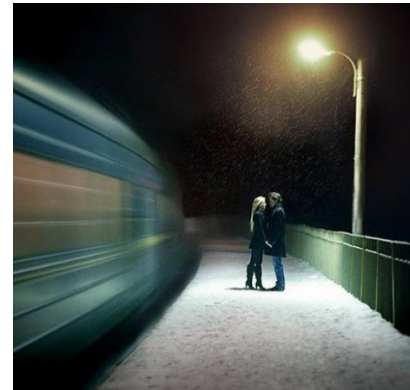
- 1 з єднальним сполучником (і, та (в значенні і));
- 1 з протиставним (але, проте, однак);
- 1 з розділовим (або, чи);
- 1 з еліпсисом у другій частині (наприклад: «Я вишиваю рушник, а мама - сорочку»).

2. Після написання підкресліть граматичні основи у кожному складносурядному реченні. Поясніть, чому саме кома потрібна або не потрібна у кожному випадку.

Вправа 3. «Місто, що не спить»

1. Уявіть, що ви - письменник, який передає настрій вечірнього вокзалу. Опишіть сцену навколо (не менше 10 речень), з яких:

- Щонайменше 5 мають бути складносурядними реченнями;
- Уживайте різні типи сполучників і різні стилістичні інтонації (урочистість, динамізм, тиша, самотність, очікування);
- Уживайте епітети, метафори, порівняння зробіть образ живим.

2. Після завершення пронумеруйте складносурядні речення та поясніть, які основи і сполучники ви використали.

Вправа 4. Запишіть речення, розставляючи розділові знаки

1. Випишіть речення з правильно розставленими розділовими знаками.
2. Підкресліть граматичні основи в кожному реченні.
3. Укажіть тип сурядного зв'язку (єднальний / протиставний / розділовий).
4. Позначте сполучник сурядності.

Речення

1. На узліссі догорає туман і ледь чутно крапає дощ.
2. Осінь сягнула парку але листя ще тримається гілок.
3. Вечір був теплий і повітря пахло медом.
4. Я хотів відповісти одразу та не знайшов слів.
5. Дзвони б'ють у дзвіниці і сполохано замовкають собаки.
6. Ми втомилися від очікування проте продовжували стояти мовчки.

7. То сонце вихоплювало будинки з мли то знову ховалося за хмарами.
8. Я поклав зошит на край столу а вітер одразу перегорнув його.
9. І дід вийшов з хати і пес зірвався з місця і півень заспівав.
- 10.Або говори щиро або мовчи зовсім.
- 11.Ми не злякалися бурі і сміливо рушили вперед.
- 12.Дерева шуміли у вітрі та душа прагнула тиші.
- 13.Вночі хтось постукав у вікно і кіт зіскочив з підвіконня.
- 14.Чи дощ ітиме увесь день чи сонце визирне зненацька.
- 15.У небі майнули лелеки і все село завмерло у мовчанні.

5. Назвіть кількість граматичних основ у кожному реченні.

6. Поясніть, чому перед певними сполучниками ставиться кома, а перед іншими - ні.

РОЗДІЛ 4. ВИДИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

4.1. Складнопідрядні речення з підрядними означальними та з'ясувальними

Вправа 1. Хто? Що? Який? - Знайди залежність!

1. Прочитайте речення.
2. З'ясуйте тип підрядної частини (означальна чи з'ясувальна).
3. Підкресліть у головній частині слово/словосполучку, яке пояснює підрядна частина.
4. Побудуйте схему речення.

Речення:

1. Я згадав день, коли ми вперше побачили Підгорецький замок.
2. Існує думка, що старі замки зберігають пам'ять каменю.
3. Ми побачили вершину, на якій височіла дерев'яна вежа.
4. Дослідник вважав, що відкрив таємний прохід у товщі скелі.
5. Це був саме той шлях, який ми обрали випадково.
6. Я запитав, де зник наш гід.
7. Селяни показали нам стежку, що вела до замкових мурів.
8. Важливо, щоб у кожному музеї працювали фанати своєї справи.
9. На схилі був камінь, у якому залишилися сліди долота.
10. Мені здалося, ніби хтось ішов за нами.

Приклад розбору (усно або письмово)

Речення 5. Це був саме той шлях, який ми обрали випадково.

Підрядна частина **означальна** (який?).

Пояснює слово **шлях**.

Приєднується за допомогою **сполучного слова "який"**.

Схема: [Це був той шлях], (який ми обрали випадково).

Вправа 2. Таємниці, які варто пояснити

1. Розгляньте зображення нижче.
2. Напишіть коротке есе (5–7 речень) на тему «Що приховують замкові мури?»
3. У тексті обов'язково використайте щонайменше:
 - 2 складнопідрядні речення з означальними частинами;
 - 2 складнопідрядні речення з з'ясувальними частинами.

План до есе:

- Вступ: що відчуваєте, дивлячись на фото?
 - Основна частина: які таємниці може ховати замок? Хто про них знає? Що ви здогадуєтеся?
 - Завершення: чи варто розкривати ці загадки?
4. Після виконання вправи учні можуть прочитати есе вголос, а інші визначити в ньому типи складнопідрядних речень і залежні слова.

4.2. Складнопідрядні речення з підрядними місця й часу

Вправа 1. Де? Коли? Визнач залежність!

1. Прочитайте речення.
2. Визначте тип підрядної частини: місця чи часу.
3. Підкресліть у головній частині слово, яке пояснює підрядна.

4. Побудуйте схему речення (усно або письмово).

Речення:

1. Ми піднялися на ту вершину, де починалося сонце.
2. Той день, коли він уперше побачив море, залишився в пам'яті назавжди.
3. Я стояв на місці, де колись стояла вежа.
4. Настав момент, коли все змінилося.
5. Вони знайшли стежку, де ще збереглися давні плити.
6. У ті часи, коли фортеці будувалися з дерева, люди вірили в магію.
7. Я не забуду той вечір, коли небо розчинилося в тумані.
8. Вітер гудів там, де зруйнували браму.
9. Довгими вечорами, коли світло тьмяніє, замок оживає.
10. У селі, де виріс мій дідусь, досі зберігають легенду про стару церкву.

Вправа 2. Живий коментар

1. Прочитайте пари простих речень.
2. Об'єднайте їх у складнопідрядні речення з підрядними часу або місця.
3. Запишіть результат, підкресліть сполучник або сполучне слово.
4. Уточніть, який тип підрядного речення утворено.

Просте речення 1	Просте речення 2
Ми прийшли до лісу.	У цьому місці ще лишилися сліди фортеці.
Пролунав дзвін.	Відчинилися ворота.
Він був у селі.	Його батько виріс у тому селі.
Захід почався.	На вулиці саме заходило сонце.
Ми підійшли до галереї.	Вона була освітлена старовинними ліхтарями.

Вправа 3. Есе з глибини часу

1. Напишіть міні-есе (5–7 речень) на тему «Місце і час, що залишили слід у моїй пам'яті».
2. У тексті обов'язково використайте щонайменше:
 - 2 складнопідрядні речення з підрядними часу
 - 2 складнопідрядні речення з підрядними місця
3. Виділіть сполучники / сполучні слова (підкресліть або обведіть).

Орієнтовна структура:

- Вступ: коли й де це сталося?
- Основна частина: що ви бачили, відчували?
- Завершення: чому ця мить/місце запам'яталося?

Підказка для побудови речень:

- *Я завжди згадую той день, коли вперше сів у потяг до Львова.*
- *Ми довго йшли тією вулицею, де ліхтарі були схожі на зірки.*
- *У ту мить, коли зайшло сонце, я відчув спокій.*
- *Там, де стоїть стара школа, завжди було багато світла.*

4.3. Складнопідрядні речення з підрядними способу дії і ступеня та порівняльними

Вправа 1. Як? Наскільки? Подумай і побудуй

1. Прочитайте подані просторово-описові фрази або групи простих речень.

2. Об'єднайте їх у складнопідрядні речення з підрядною способу дії і ступеня або порівняльною.

3. Запишіть речення.

4. Підкресліть сполучники / сполучні слова.

5. Визначте тип підрядної частини: способу дії і ступеня чи порівняльна.

6. За бажанням - побудуйте синтаксичну схему.

Речення для трансформації:

Просте речення 1	Просте речення 2
Хлопець мовчав.	Здавалося, що він не чує нічого.
Вітер свистів у вежах.	Це було подібне до звуку сирени.
Говорив щось стиха й невпевнено.	Це виглядало так, наче він не вірить у власні слова.
Глянула так лагідно.	Серце защеміло.
Він працював сумлінно.	Здавалося, що його руки не знали втоми.
Я відчув полегшення.	Це було так, ніби камінь з душі впав.
Сонце згасало.	Небо тьмяніло, наче хтось накрив його тонкою тканиною.

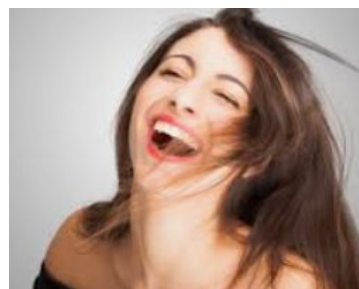
Вправа 2. Заверши порівняння

1. Прочитайте початки речень.
2. Завершіть їх, створюючи складнопідрядні речення з порівняльною або підрядною способу дії і ступеня.
3. Запишіть повні речення.
4. Виділіть (підкресліть) сполучники або сполучні слова.
5. Визначте тип підрядної частини.
6. У разі потреби - поясніть логіку порівняння або способу дії.

Речення до завершення:

1. Вона сміялася так щиро, наче...
2. Я біг так швидко, що...
3. Вечір опускався на місто так лагідно, як...
4. У його голосі було стільки болю, що...
5. Слова лилися плавно, мов...
6. Він співав, наче...
7. Тиша розрослася довкола, як...
8. Діти танцювали так енергійно, що...
9. Вони слухали вчителя, наче...
10. Серце билось так сильно, що...

Можна запропонувати учням порівняти готові речення між собою, знайти найвдаліші образні конструкції та обґрунтувати вибір.

Вправа 3. Порівняй і поясни

1. Прочитайте подані художні речення.
2. Визначте, чи мають вони підрядну частину способу дії і ступеня чи порівняльну підрядну частину.
3. Випишіть речення у зошит, підкресліть головну та підрядну частину.
4. Позначте засіб підрядного зв'язку (сполучник або сполучне слово).
5. Побудуйте синтаксичну схему до кожного речення.
6. За бажанням - поясніть стилістичну функцію підрядної частини.

Матеріал для опрацювання:

1. Вона мовчала так напружено, *що здавалося - ось-ось заговорить*.
2. Вітер танцював у деревах *наче шалений диригент*.
3. Твої очі світилися *так ясно, як ранкове небо після дощу*.
4. У залі було так тихо, *що чути було, як капає вода з даху*.
5. Він стояв *мов кам'яна статуя*, навіть не кліпнувши очима.
6. Думки летіли *так швидко, що язик не встигав за ними*.
7. Вона закрила двері *так обережно, наче боялася злякати сон*.
8. Світло тремтіло *як полум'я свічки у вітряній кімнаті*.

Зразки схем:

- Він стояв мов кам'яна статуя → [] + мов [] → порівняльне
- У залі було так тихо, що чути було, як капає вода → [так тихо], що [чути було...] → ступеня

Уявіть, що ви - редактор. Переформулюйте два речення так, щоби замість підрядної порівняльної частини використати просте порівняння (без підрядної конструкції).

4.4. Складнопідрядні речення з підрядними причинами, мети, умови

Вправа 1. Розклади логіку речення

1. Прочитайте речення. Визначте, яку смислову роль виконує підрядна частина: причини, мети чи умови.

2. Випишіть речення, підкресліть головну і підрядну частину.
3. У дужках зазначте тип підрядної.
4. Спробуйте перебудувати речення так, щоб зберегти смисл, але змінити порядок частин або тип вираження підрядності (наприклад, з підрядної на однорідні обставини, або на просте речення з уточненням).
5. Побудуйте схему речення (на зразок: [] → щоб [] / [] → бо [] / якщо [] → то []).

Речення:

1. Ми прискорили темп, щоб не спізнитися на електричку.
2. Якщо сонце зійде вчасно, похід почнеться з першими променями.
3. Школярі залишилися після занять, щоб прикрасити клас до свята.
4. Тому що розпочалася гроза, ми повернулися до табору.
5. Я замовк, бо відчув, що сказати більше нічого.
6. Коли на вулиці починається злива, у місті виникають затори.
7. Ми обрали цю стежку, щоб скоротити шлях через ліс.
8. Якщо ти мені допоможеш, ми закінчимо проєкт швидше.

Як би змінилось значення речення, якби підрядну частину мети або причини передати за допомогою дієприслівникового звороту або однорідної обставини?

Вправа 2. Фото, причина і мета

1. Розгляньте зображення (оберіть фото, наприклад: учні саджають дерева, люди допомагають у волонтерському центрі, діти грають у шахи, тощо).

2. Складіть три складнопідрядні речення:
 - одне з підрядною мети;
 - одне з підрядною причини;
 - одне з підрядною умови.
3. Підкресліть підрядну частину в кожному реченні.
4. Запишіть пояснення, чому ви обрали саме такий тип підрядної (усно або письмово).
5. Побудуйте синтаксичну схему до кожного речення.

Запропонуйте учням використати фотоматеріали з шкільних альбомів, плакатів на екологічну/соціальну тематику або згенеровані зображення, щоб підвищити залученість.

4.5. Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими й допустовими

Вправа 1. «Впіймай наслідок»

1. Прочитайте подані речення.
2. Визначте, у яких реченнях підрядна частина виражає наслідок.
3. Поясніть, на яке слово або частину головного речення вона спирається.
4. Побудуйте схему речення, підкресліть підрядну частину.

Речення:

1. Учень так захопився дослідженням, що забув про час.
2. Ми чекали довго, тому що потяг

запізнювався.

3. Дощ ішов зранку, отже місто потонуло в калюжах.
4. Усі старалися, щоб виступ запам'ятався глядачам.
5. Учитель пояснював тему докладно, так що ніхто не залишився байдужим.
6. Вітер був такий сильний, що ламав гілки дерев.
7. Навіть незважаючи на втому, вона завершила дослідження.
8. Сонце світило так яскраво, що здавалося - літо повернулося.

Яке з речень можна перебудувати в просте з однорідними присудками, не втрачаючи смислу? А яке - лише складнопідрядне?

Вправа 2. Попри все - можливо

1. Завершіть речення, використовуючи підрядну допустову частину.
2. Укажіть засіб зв'язку (сполучник хоч, хоча, дарма що, незважаючи на те що, попри те що тощо).
3. Побудуйте граматичну схему речення.
4. Поясніть (усно або письмово), як змінився би смисл, якби прибрати підрядну частину.

Початки речень:

1. Хоч день був спекотним, ...
2. Незважаючи на те, що мандрівка виявилась важкою, ...
3. Дарма що на вулиці здійнявся вітер, ...
4. Хоча ніхто не сподівався перемоги, ...
5. Попри те, що учень не мав змоги підготуватися, ...
6. Хоч він запізнився, ...
7. Хоча дорога була довгою, ...
8. Незважаючи на заборону, ...

Перебудуйте 2–3 складнопідрядні речення на складносурядні з подібним змістом.

Вправа 3. Один сюжет, а два підрядні

1. Прочитайте тематичні ситуації.
2. Складіть по одному складнопідрядному реченню, у якому буде:
 - підрядна допустова;
 - підрядна наслідкова.
3. Запишіть речення, підкресліть усі частини й побудуйте схему.

Сюжети (на вибір або всі):

1. Учень вийшов на сцену, попри страх, і його виступ був настільки

емоційним, що зал аплодував стоячи.

2. Незважаючи на сильний вітер, спортсмени продовжували гру, так що матч став справжнім видовищем.

3. Хоча змагання було перенесено, команда тренувалася щодня, і досягла таких результатів, що навіть тренер був здивований.

Поясніть, чи можна в кожному реченні замінити допустову підрядну частину дієприслівниковим зворотом, не втрачаючи смислу.

4.6. Складнопідрядні речення з кількома підрядними

Вправа 1. Дослідження-трансформація: текст - схема

1. Прочитайте речення.

І В

1. Любов'ю сповнений до дна,
Я вам щедрю, чесні люди.

2. І тисячі, і міради літ
Жарка любов освячує літа нам,
В собі приховуючи вимріяний світ,
Відвагу Данко й відданість Трістана.

II В

3. Люблячи, не знають супокою.

4. Доля, не даючи щасливого кохання,
Змушує в душах зберегти
І невгамовний смуток, і чекання.

III В

5. Серце розбиваючи до крові,
У легенди просимо любові,

6. Йдучи в той день у далину,
Побачив в неньки ранню сивину. .

2. Перетворіть кожне з них на складнопідрядне речення з кількома підрядними частинами.

3. Позначте, яка частина є головною, а які - підрядними. Визначте тип кожної підрядної частини (означальна, способу дії, часу, з'ясувальна тощо).

4. Побудуйте схему речення, вкажіть засоби зв'язку (сполучники, сполучні слова, вказівні слова).

5. Оберіть одне речення та переписіть його в ускладненому варіанті - додайте ще одну підрядну частину.

Вправа 2. Структурна мозаїка

1. Прочитайте наведені прості речення:

- Блискавка з'явилась зненацька.
- Я стояв на мосту.
- Міст тремтів під ногами.
- Десь далеко гукнув поїзд.
- У голові не було жодної думки.
- Я не знав, що відповісти.

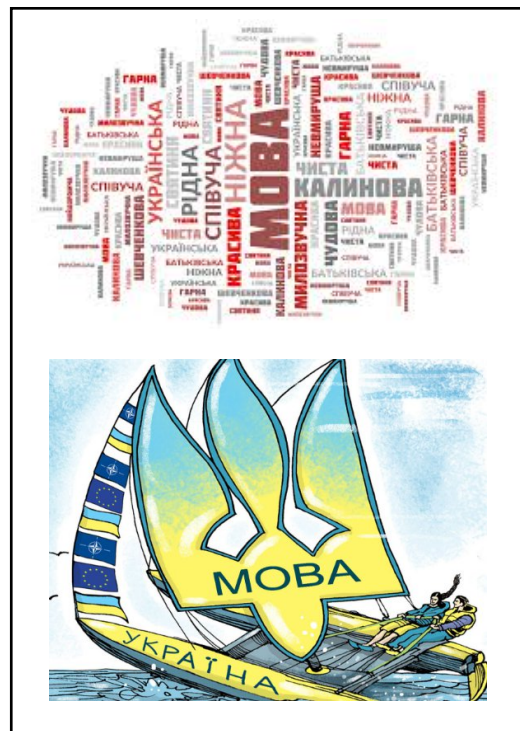
2. Із цих шести речень побудуйте

одне складнопідрядне речення з мінімум трьома підрядними частинами.

3. Уточніть тип кожної підрядної частини.

4. Побудуйте схему речення.

5. Перепишіть речення у варіанті з іншою послідовністю частин (напр., із підрядної на початку).

Вправа 3. Усне сплетіння

1. Учні працюють у парах. Один формулює головне речення на запропоновану тему, інший - додає підрядну частину.

2. Чергуючися, учні повинні сформулювати речення з трьома і більше підрядними частинами.

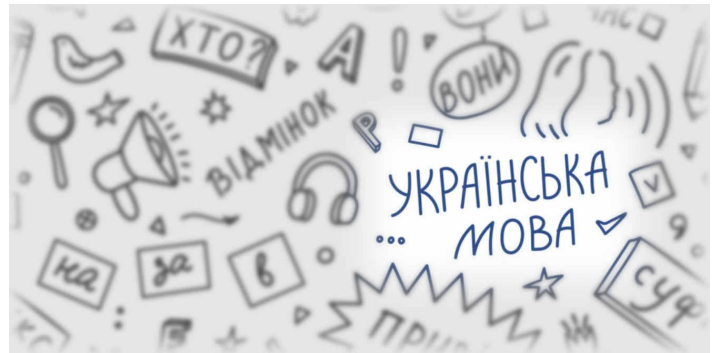
3. Після цього пара повинна:

- назвати тип кожної підрядної частини;
- побудувати схему;
- обґрунтувати вибір сполучників.

Тематика для головного речення (на вибір):

- «Я завжди згадую той день...»
- «Вона не знала, чому...»
- «Якби ми встигли...»

РОЗДІЛ 5. БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

5.1. Безсполучникове складне речення

Вправа 1. Моделюємо без сполучників

1. Перетворіть пари простих речень на одне безсполучникове складне речення.
2. Доберіть відповідний розділовий знак між частинами.
3. Поясніть, чому саме цей знак доречний (кома, двокрапка, тире).
4. Побудуйте схему кожного речення.

Мовні пари для трансформації:

1. Настала ніч. Місто засвітило ліхтарі.
2. У степу з'явилась хмара. Полив сильний дощ.
3. Учитель увійшов до класу. Усі враз замовкли.
4. Сонце сідає. Небо палає червоним.
5. Дзвінок задзеленчав. Почався урок.
6. Вітер здійняв пил. Нічого не видно.
7. У зошиті була помилка. Учень її виправив.
8. Сніг падав повільно. Усе навколо стало білим.

Вправа 2. Мікроесе

1. Прочитайте тему твору-есе: «Мовчання говорить голосно»
2. Напишіть 5–7 речень, дотримуючись таких умов:
 - У кожному реченні має бути щонайменше 2 частини, з'єднані без сполучників.
 - Використовуйте різні типи смислових зв'язків: причиново-наслідковий, часовий, зіставний, пояснювальний, умовний.
 - Правильно використовуйте розділові знаки: кома, тире, двокрапка

(залежно від логіки зв'язку).

➤ Підкресліть граматичні основи у кожному реченні.

3. Після написання есе випишіть 3 речення, які вважаєте найвдалішими.

Для кожного з них визначте тип логічного зв'язку між частинами.

5.2. Кома та крапка з комою в безсполучниковому реченні

Вправа 1. Впізнай межу

1. Прочитайте речення.

1. Квітують сливи в'ються над ними очманілі від зимового виснаження бджоли.

2. Блискавка розпорола темне небо над землею прокотився грім.

3. Степ струснувши з себе росу та зігнавши непримітні тіні горить рівним жовто-зеленим кольором висока трава починає гнутись хилитись поверх неї тільки гарячий вітер гуляє.

2. Розставте розділові знаки між частинами речень (кома чи крапка з комою - залежно від змісту).

3. Визначте тип зв'язку між частинами (часовий, наслідковий, причинний тощо).

4. Побудуйте схеми до кожного речення.

5. Поясніть, чому саме цей розділовий знак доречний у кожному випадку.

Вправа 2. Синтаксичне доміно

1. Вам подано пари частин безсполучникового складного речення.

2. З'єднайте їх в одне речення, правильно поставивши кому або крапку з комою.

3. Поясніть логіку вибору розділового знака.

Частини речень:

- а) Сонце вийшло з-за хмар
- б) сніг почав танути
- в) Я відчув полегшення
- г) страх не зник остаточно
- д) Птахи мовчали
- е) десь далеко ворушились верхівки дерев
- ж) Небо було яскравим
- з) на душі залишалася тривога

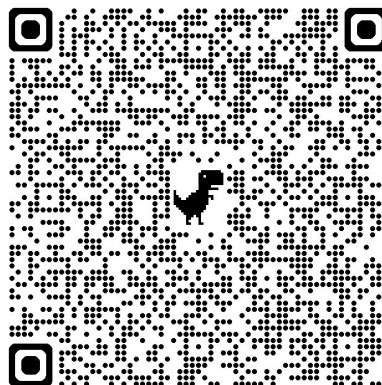
Вправа 3. Побудуй і поясни

1. Напишіть 3 речення, у кожному з яких:
 - має бути 2 або 3 частини, що об'єднані без сполучників;
 - розділовий знак - кома або крапка з комою.
2. Після кожного речення:
 - підкресліть граматичні основи;
 - укажіть тип логічного зв'язку;
 - побудуйте схему речення.

5.3. Двокрапка в безсполучниковому реченні

Вправа 1. «Логіка знаків: кома чи двокрапка?»

1. Запустіть інтерактивну вправу Wordwall на екрані або дайте учням виконати індивідуально. Завдання полягає у виборі правильного пунктуаційного знака між частинами безсполучникового речення: кома або двокрапка.

2. Прочитайте кожен пар частин речення і подумайте, що вони

ВИСЛОВЛЮЮТЬ:

- зовнішню подію/дію → кома;
 - причину, підсумок, пояснення, наступну думку → двокрапка.
3. Учні працюють в зошитах:
- переписують обраний рядок;
 - вибирають знак (кома / двокрапка);
 - пояснюють свій вибір 1–2 реченнями (усно/письмово).
4. Колективне обговорення:
- на дошці виведіть 3–5 речень із вправи;
 - оберіть один приклад з комою, один - з двокрапкою;
 - обговоріть, чому саме такий розділовий знак доречний.

Вправа 2. Кома і двокрапка

1. Учитель заздалегідь готує таблицю для кожної групи (можна на аркушах А4 або в Google Таблицях, якщо є доступ до цифрових пристроїв).

Речення	Логіка зв'язку	Знак (кома/двокрапка) + коротке пояснення

2. Інструктаж учителя: «Перед вами - речення з безсполучниковим зв'язком. Ви маєте з'ясувати, яка логіка пов'язує частини речення: чи друга частина щось пояснює, розкриває, чи це просто дві події, що йдуть одна за одною. Визначивши логіку, поставте відповідний розділовий знак: кому або двокрапку, і коротко поясніть свій вибір - 2–3 словами.»

3. Учні обговорюють у парах або групах кожне речення, для кожного речення заповнюють таблицю.

4. Після завершення заповнення таблиць - кожна група зачитує одне речення, коментуючи свою відповідь.

5. Учитель доповнює й акцентує увагу на типових логічних зв'язках у безсполучникових реченнях:

- *кома - зазвичай між подіями, що йдуть послідовно;*

➤ двокрапка - якщо друга частина пояснює, розкриває зміст або є наслідком попередньої.

6. Учитель може запропонувати учням придумати ще по одному власному реченню для кожного випадку: з комою та з двокрапкою, пояснивши свій вибір.

Вправа 3. Опиши картинку без сполучників

1. Оберіть 1 зображення, яке найбільше сподобалося.

2. На його основі складіть одне мікроесе (3–4 речення), у кожному з яких:

- Має бути безсполучниковий тип зв'язку;
- Хоча б одне речення має містити двокрапку;
- Інші - коми.

3. Обов'язково підкресліть граматичні основи в реченнях.

4. Після написання коротко прокоментуйте (усно/письмово), чому у певному реченні поставили саме двокрапку, а в іншому - кому.

5.4. Тире в безсполучниковому реченні

Вправа 1. Візуальний конструктор «Відчини тире»

1. Учні отримують аркуш або слайд із поданими реченнями, де пропущено тире. Між частинами - графічна стрілка або порожнє поле. Учень має:

➤ визначити тип логічного зв'язку (пояснення, наслідок, протиставлення),

➤ поставити тире,

- зробити пояснення - чому.

Речення

1. Дзвінок пролунав діти вибігли з класу.
2. Усі готувалися до походу дощ зіпсував плани.
3. Мрія збулася він стояв на сцені.
4. Він злякався серце шалено забилося.
5. Спробував пояснити його не слухали.

Вправа 2. «Тире чи двокрапка?» - Гра “Логічний суддя”

1. Учні діляться на групи, кожна група отримує 5 речень, у яких пропущено розділовий знак. Група аналізує логіку: наслідок/пояснення/перехід. Вписує в таблицю: речення - обраний знак - логіка - коротке пояснення.

Зразки речень:

Речення	Знак	Логіка	Пояснення
Пішов дощ ____ парасольки з'явилися на вулиці			
Учні не чекали дзвінка ____ урок уже закінчився			
Вона сказала одне ____ зробила інше			
Він зробив вигляд ____ не помітив мене			
Було все готово ____ залишалося тільки чекати			

Вправа 3. Тире в дії

1. «Складіть власні 3 речення з тире між частинами. Ваше завдання - показати, яка логіка поєднує частини. Потім - прочитайте речення вголос і поясніть, чому використано саме тире.»

2. Оберіть один із типів зв'язку:

- Різкий наслідок (→)
- Пояснення (бо...)
- Протиставлення (але...)

3. Побудуйте дві частини. З'єднайте їх тире. Напишіть короткий коментар.

4. 5–6 учнів зачитують свої речення. Учитель коментує, чи справді логіка

потребує тире. Можна створити спільний слайд із найкращими прикладами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. М. Українська мова: підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти. - Київ: Грамота, 2017. - 256 с.
2. Бондар О. І. Синтаксис сучасної української мови: просте і складне речення. - Київ: ВЦ «Академія», 2020. - 224 с.
3. Горошкіна О. М. Українська мова. 9 клас: методичний посібник для вчителів. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2022. - 112 с.
4. Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т., Демська О. М. Сучасна українська мова. - Київ: Видавничий центр «Академія», 2021. - 368 с.
5. Іванюта Н. І. Розвиток зв'язного мовлення учнів 9 класу. - Львів: Світ, 2021. - 144 с.
6. Копейченко Н. С. Інтерактивні методи навчання української мови в основній школі. - Київ: Генеза, 2019. - 160 с.
7. Модельна навчальна програма з української мови для 7–9 класів закладів загальної середньої освіти / за заг. ред. О. М. Авраменка. - Київ: МОН України, 2021. - 56 с.
8. Український правопис. - 5-те вид. - Київ: Наукова думка, 2019. - 288 с.
9. Шелехова Г. Т. Тренажер з української мови. 9 клас. - Харків: Ранок, 2020. - 96 с.
10. Онлайн-платформа **Wordwall.net** - <https://wordwall.net> - ресурси для створення інтерактивних вправ (використано для розробки кількох завдань у збірнику).